

Dino Jakušić

*(University of Warwick,
diplomski studij filozofije),*

e-mail: dino.jakusic@warwick.co.uk

Stephen Hawking i smrt filozofije
Prijevod: Matija Pospiš

Hawking i smrt filozofije

Dino Jakušić

Prijevod: Matija Pospiš

Sažetak

U svojoj posljednjoj knjizi slavni teorijski fizičar Stephen Hawking iznosi tvrdnju kako je filozofija kao takva mrtva budući da nije držala korak s razvojem moderne znanosti. Ta tvrdnja bučno je odjeknula unutar akademske zajednice i šire, postavljajući pred filozofe još jedan zahtjev za samoopravdanjem. Ovaj rad pokušava interpretirati nejasnu Hawkingovu tvrdnju pomoću usporedbe Hawkingovih stavova prema filozofiji iznesenih u njegovim ranijim radovima. Pomoću pokušaja interpretacije njegove filozofijske kompetentnosti i ideja o fundamentalnoj funkciji filozofije, u radu se pokušava ustanoviti koliko je Hawking kao mislioc legitiman davati takve tvrdnje. Rad tako izlaže i analizira Hawkingove stavove o relaciji filozofije i fizike, Immanuelu Kantu, Ludwigu Wittgensteinu te raznim tradicijama i subdivizijama filozofije. Autor zaključuje kako se Hawkingovo razumijevanje filozofije i specifičnih filozofskih teorija ne nalazi na razini dovoljnoj za ikakve supstantivne tvrdnje o statusu filozofije u današnje doba kao ni o njenom odnosu naspram fizike ili drugih prirodnih znanosti. Rad se završava pozivom na razmišljanje o razlozima značajnijeg utjecaja javnih stavova fizičara i znanstvenika naspram javnih stavova filozofa, čak i u slučajevima kad prvima nedostaje kompetencije za tvrdnje koje daju.

Ključne riječi: Stephen Hawking, filozofija, fizika, znanost, paradigma, realizam, Kant

*Autorski
tekstovi*

1. Uvod

U svojoj najnovijoj knjizi svjetski poznati teorijski fizičar Stephen Hawking objavio je *smrt filozofije*. Ta je izjava u početku stekla gotovo proročanski status i odjeknula poput nekog Velikog praska u akademskoj i neakademskoj zajednici.

Prvo pitanje kojim ću se u ovome radu pozabaviti tiče se značajnosti izjave da je filozofija mrtva. Zatim ću se usredotočiti na Hawkingove razloge za proglašavanje filozofije mrtvom, razmatrajući njegova stajališta o značenju i svrsi filozofije. Rad ću završiti prijedlogom za daljnje istraživanje razloga za utjecajnost Hawkingova mišljenja o ovoj temi, kao i prijedlogom o mogućoj konstruktivnijoj kritici suvremenog filozofskog polja.

Fizika i
filozofija

Smrt filozofije

Koliko bismo trivijalno trebali shvatiti tvrdnju o smrti filozofije? O kojem obliku filozofije govori Hawking? Je li filozofija osuđena na smrt iz intrinzičnih razloga ili je samo trenutna politička struktura unutar koje obitava za nju pogubna? Je li filozofija već mrtva ili je u procesu umiranja? Je li smrt filozofije metafora, kao Nietzscheova smrt Boga, koja sugerira da današnji svijet živi kao da filozofija ne postoji?

Ako tvrdnju shvatimo trivijalno, lako je možemo pokazati netočnom: reći ćemo da filozofija, u akademskom smislu, nipošto nije mrtva. Unatoč nepovoljnim gospodarskim uvjetima, odsjeci za filozofiju još postoje, a filozofska se djela i dalje pišu. To stoga zasigurno nije ono na što se mislilo izjavom o “smrti filozofije”.

Pokušajmo je protumačiti metaforički: je li element *filozofskog* nestao iz umova suvremenih zapadnjaka? Jesmo li svi postali jednodimenzionalni, fanatični, indoktrinirani potrošači? Ne postoji li nikakva mogućnost razmišljanja koje nadilazi svakodnevni diskurs? Iako postoji opasnost da se ostvari takvo stanje, čini se da to nije ono o čemu Hawking, kao teorijski fizičar, govori.

Kako bismo što lakše shvatili Hawkingovu tvrdnju, sagledajmo je u njezinu izvornom obliku: “Filozofija je mrtva ... (jer) nije držala korak s razvojem suvremene znanosti, posebice fizike. Znanstvenici su postali nositelji luči otkrića u našoj potrazi za znanjem” (Hawking i Mlodinow 2011: 1).¹ To bismo trebali shvatiti kao tvrdnju da je filozofija bezvrijedna,

¹ Prevedeno prema Hawking, Stephen; Mlodinow, Leonard (2010) *Velebni plan*. Prev. Damir Mikuličić. Zagreb: Izvori. (op. prev.)

budući da se ne postavlja kao ključan element znanstvene paradigme. Takvo stajalište sadrži tragove *scijentizma*, ideje da je jedini valjani svjetonazor onaj koji proizlazi iz prirodnih znanosti, naročito fizike. Filozofija se, kao način razmišljanja koji ostavlja otvorenom mogućnost da radikalno izmijeni temelje svojih svjetonazora, ne može podvesti pod ikoju strogu paradigmu a da ne prestane biti filozofijom, budući da *paradigmizacija* diskursa zahtijeva da diskurs neka od svojih temeljnih vjerovanja tretira kao aksiome i ne podvrgava ih izvanjskoj reinterpretaciji. Čini se da Hawking prihvaća gledište da nam je dostupan samo jedan valjani svjetonazor (koji proizlazi iz fizike) i da sve ono što se tom svjetonazoru ne priklanja ne sadrži nikakvu intelektualnu vrijednost.

To je stajalište puno pretpostavki o stvarnom stanju filozofije i filozofskog angažmana, kao i o funkciji filozofije. Čini se da se prema filozofiji odnosi kao prema nečemu što ne uspijeva biti “znanstveno”, ali ne na način na koji su Kant, Hegel ili Heidegger poimali taj termin.² Biti “znanstven” ovdje znači imati gledište utemeljeno na empirijskim podacima i teorijama sposobnim za predviđanje. Koji su Hawkingovi argumenti za tvrdnju da je filozofija mrtva jer se nije tako ponašala?

Argumenti

Čini se da su Hawkingovi argumenti malobrojni. On, čini se, smatra da je samo po sebi očito da nepripadanje onom teorijskom nizu disciplina kojem pripada fizika onemogućava ikakav značajan pristup intelektualnom diskursu. Kako bismo shvatili Hawkingovu objavu smrti filozofije, trebali bismo u njegovim djelima potražiti mišljenja o naravi i funkciji filozofije.

Hawking ponavlja svoju misao da je problem filozofije njezina nemogućnost da prati razvoj teorijske fizike. No što je po njemu filozofija? U jednom od svojih predavanja Hawking govori o “podvrsti” filozofa “(zvanoj) filozofi znanosti” (Hawking 1994: 35).³ Zatim

² Dok Kant i Heidegger pod terminom *Wissenschaft* podrazumijevaju metodološki rigorozan diskurs, u Hegelovim je djelima njegovo značenje potpuno drugačije

i odnosi se na mogućnost imanentnog samopostavljanja koncepata – v. “Introduction” (Kant 2007 i Heidegger 1998) i “Introduction” i “Preface” (Hegel 1997).

poistovjećuje filozofe znanosti s filozofima fizike i kaže da su “mnogi od njih...neuspješni fizičari koji ustanovite da im je preteško poraditi na novim teorijama pa su se tako bacili na pisanje o filozofiji fizike.” Na istome mjestu Hawking objašnjava da je prema filozofima oštar jer ni oni prema njemu nisu bili naročito ljubazni te su govorili da je “nominalist, instrumentalist, pozitivist i više drugih – ist” (ibid.).

Čini se da je Hawkingov odgovor bio odbiti bilo kakvu dublju raspravu sa svojim filozofskim protivnicima. Čini se da se nije potrudio shvatiti teorijsku osnovu na kojoj njegovi kritičari temelje svoje argumente, što je vidljivo u njegovu već spomenutom poistovjećivanju filozofa fizike s filozofima znanosti. Njegova smetenost postaje još očiglednija kada kasnije u svom govoru u primjeru razvoja teorijske fizike koristi koncept paradigme (ibid.: 36-7), model znanstvenog razvoja koji su osmislili Thomas Kuhn i (manje poznat) Georges Canguilhem (a da im za to ne daje nikakve zasluge). Prvi je bio analitički filozof znanosti, a potonji slična, francuska verzija filozofa znanosti (*épistémologistes*); nijedan nije bio filozof fizike.

Čini se, nadalje, da Hawking ne razumije kako filozofsko razmišljanje i kritika djeluju. Taj dojam proizlazi iz njegove izjave da “ljudi koji stvarno nešto pridonose razvoju teorijske fizike uopće ne razmišljaju u kategorijama što ih kasnije za njih smišljaju filozofi i povjesničari znanosti” (ibid.: 36). Ta je izjava nužno istinita, budući da nije moguće razmišljati u kategoriji koja je *kasnije smišljena*. No čini se neobičnim misliti da nijedna kategorija smišljena nakon teorije koju kritizira ne može imati kritički pristup toj teoriji, naročito ako prihvatimo da “Minervina sova počinje svoj let tek u suton” (Hegel 1998: 327).⁴

Hawking pokazuje i nepoznavanje filozofske terminologije kada se predstavlja kao “realist u smislu da misli(m) kako tamo vani postoji neki svemir, čekajući da ga istražimo i razumijemo,” a zatim kaže da je “neka fizikalna teorija tek matematički model kojeg rabimo pri opisu rezultata posmatranja... Izvan toga, nema smisla pitati odgovara li ona stvarnosti, jer mi ne znamo kakva je stvarnost neovisna od teorije” (Hawking 1994: 38). Zamisao da je “tamo vani neki svemir i čeka da ga istražimo i razumijemo” nikoga ne povezuje s realizmom u metafizičkom smis-

³ Prevedeno prema Hawking, Stephen (1997) *Budućnost svemira i drugi eseji*. Prev. Darko Brdarić, Damir Mikuličić. Zagreb: Izvori. (op. prev.)

⁴ Prevedeno prema Hegel, G. W. F. (1964) *Oslovnice crte filozofije prava*. Prev. Danko Grlić. Sarajevo: Veselin Masleša. (op. prev.)

lu – svemir “tamo vani” može biti i svemir fizičke supstancije (poput svemira Descartesa, pa čak i Spinoze), može biti Berkeleyjev potpuno idealistički svemir (koji tek trebamo iskusiti, no postoji pod Božjim okom), a može biti i svemir koji je “tamo vani” u Kantovom noumenalnom, *Ding-an-sich* svijetu.⁵ Nadalje, stajalište kojemu se Hawking priklanja (*modelarna* narav fizikalne znanosti) obično se shvaća kao stajalište *znanstvenog antirealizma* jer znanosti ne priznaje mogućnost otkrivanja neke stvari-po-sebi, već tvrdi da je jedino što ona radi razvijanje modela predviđanja. Stoga nije baš realno da Stephen Hawking svoje stajalište naziva *realizmom*.

*Autorski
tekstovi*

Dakako, neuobičajena upotreba terminologije obično se ne smatra ozbiljnim prijestupom. No ako se pokaže da je ona dokaz temeljnog nepoznavanja nekog razmišljanja koje mislilac *a priori* odbacuje i ako je pogrešno tumačenje terminologije temelj za pogrešne zaključke, tada razjašnjenje tog pogrešnog tumačenja dobiva na valjanosti. Ipak, premda ta Hawkingova kritika pokazuje određeno nepoznavanje filozofije, on možda još uvijek može uputiti neku valjanu kritiku. Ne možemo ni od koga očekivati da bude potpuno stručan u nekom polju izvan svog područja djelovanja.

Još jedna Hawkingova kritika filozofije može se pronaći u njegovoj knjizi *Kratka povijest vremena*. Ta je kritika sama po sebi kratka: “Filozofi su toliko suzili djelokrug svojih istraživanja da je Wittgenstein, najslavniji filozof ovog stoljeća, rekao: ‘Jedina preostala zadaća za filozofiju je raščlamba jezika’. Kakav pad s velike tradicije filozofije od Aristotela do Kanta.” (Hawking 1992: 174-5).⁶

Iako dijelim Hawkingovu naklonost Aristotelovoj i Kantovoj filozofiji, čini se jasnim da je takva izjava problematična. Kao prvo, nije jasno što je točno ta “velika tradicija” Aristotela i Kanta. Način na koji na drugim mjestima spominje Kanta ne razjašnjava to pitanje. Kada Hawking govori o Kantovoj filozofiji, obično se radi o njegovoj prvoj antinomiji čistoga uma, koja govori o početku svemira. U svom predavanju pod naslovom *Podrijetlo svemira*, Hawking odbacuje Kantovu misao da je početak svemira antinomija: “Kako upućuje (Kantov) naslov djela (*Kritika čistoga uma*), njegovi su zaključci bili utemeljeni samo na umu,

⁵ Iako bi to značilo da ga ne možemo razumjeti.

⁶ Prevedeno prema Hawking, Stephen (1996) *Kratka povijest vremena: od velikog praska do crnih jama*. Prev. Damir Mikuličić. Zagreb: Izvori. (op. prev.)

drugim riječima, nisu uzeli u obzir promatranja svemira” (Hawking 1994: 78-9). Prva antinomija spominje se i u *Kratkoj povijesti vremena*, u kojoj je preformulirana i odbačena uz tvrdnju da se Kantova zamisao temelji na “neizrečenoj pretpostavci da se vrijeme proteže beskonačno unatrag” (Hawking 1992: 8).

Nažalost, to ne pokazuje zašto kantovska filozofija spada u “veliku tradiciju,” no pokazuje Hawkingovo nepoznavanje Kantova projekta i filozofije. Kao prvo, dvojbena je *proteže li se* Kantovo vrijeme ikamo, budući da za Kanta “vreme nije nikakav empirički pojam... Vreme je nužna predstava koja čini osnov svih opažaja... Vreme nije nešto što bi postojalo samo za sebe... Vreme nije ništa drugo do forma unutrašnjeg čula, to jest opažanja nas samih... formalni uslov a priori svih pojava uopšte” (Kant 2007: 67-9).⁷

Iz toga vidimo da “promatranje” svemira ne igra nikakvu ulogu u kategoričkim sudovima o svemiru, budući da se ne smatra da je vrijeme empirijski koncept (pa stoga ni da je podložan promatranju). Nadalje, Kantova namjera u *Kritici čistoga uma* nije izvesti empirijske zaključke o svemiru koristeći samo um, bez promatranja, kako tvrdi Hawking. To je zapravo okosnica *predkritičke* racionalističke metafizike. Cilj je *Kritike čistoga uma* da otkrije ograničenja ljudskoga uma i iz toga otkrije raspon *čiste misli*, a kroza nj i ograničenja metafizike kao znanosti čistih koncepata.

Jedina “velika tradicija” u koju bi se (s Hawkingova stajališta) mogao svrstati Kant proizlazi iz činjenice da je Kant sudjelovao u istraživanjima fizike, uz svoj rad u filozofiji.⁸ No čini se da takvo nešto nije moguće za filozofe našega doba, budući da je “znanost postala previše tehnička i matematička za filozofe” (Hawking 1992: 174).

Ne daje nam se razlog iz kojeg bi se filozofi *željeli* voditi paradigmom fizike. Dok se bavio fizikom, sam Kant zasigurno nije vjerovao da daje odgovore na pitanja o svijetu po-sebi, s obzirom da fizika (kao ni druge prirodne znanosti) prema Kantu ne može dati nikakav uvid u *noumenalno*, svijet stvari po sebi, budući da one djeluju u prostorno-vremenskim kategorijama koje određuju fenomenalni svijet i stoga unutar njega moraju davati odgovore (Kant 2007: 48). Nadam se da je ovo pokazalo

⁷ Prevedeno prema Kant, Immanuel (1970) *Kritika čistog uma*. Prev. Nikola Popović. Beograd: Kultura. (op. prev.)

⁸ Najistaknutiji je primjer Kant-Laplaceova teorija, v. Kantovo djelo *Allgemeine Natur-*

geschichte und Theorie des Himmels. (Kod nas dostupan prijevod Kant, Immanuel (1989) *Opća povijest prirode i teorija neba*. Prev. Mile Babić. Sarajevo: Svjetlost, op. prev.)

da Hawking ne razumije ni Kanta ni “veliku tradiciju” koja vodi do Kanta pa ni razdoblje kojemu suprotstavlja trenutno filozofsko razdoblje.

Ako se odmaknemo od Kanta, dvojbena je i Hawkingova tvrdnja da je Wittgenstein najslavniji filozof 20. stoljeća. Bez obzira na pitanje slave, sporno je može li se Wittgenstein uzeti kao predstavnik *cjelokupne* filozofije 20. stoljeća. Kao prvo, na oba se “Wittgensteina” – i na autora *Tractatusa* i na autora *Filozofijskih istraživanja* – može gledati kao na neku vrstu antifilozofa. Prvi pokušava sve probleme filozofije riješiti logičkim redukcionizmom, dok potonji tvrdi da “filozofijski problemi nastaju kad jezik *ne radi* ” (Wittgenstein 2009: 23).⁹ Nadalje, iako je Wittgensteinov utjecaj ključan za razvoj angloameričke analitičke filozofije, on nije (posebice sredinom 20. stoljeća) imao naročit utjecaj na kontinentalnu filozofiju, na koju su više utjecali Husserlova i Heideggerova fenomenologija, Bergsonova filozofija (koji se čak upuštao u rasprave s Einsteinom) i pokreti poput neokantovstva, filozofije života, marksizma ili kojèveovskih interpretacija Hegelova koncepta želje. Danas, u 21. stoljeću, Wittgensteinov čisto filozofski utjecaj ne može se smatrati uzorom filozofije. Wittgenstein je ostavio minimalan trag unutar suvremene kontinentalne tradicije. Čak i unutar suvremenog analitičkog pristupa, čini se da je utjecaj učenjaka s Oxforda i iz SAD-a izgurao Wittgensteinovu filozofiju, filozofiju običnog jezika i filozofiju vitgenštajnovaca s Cambridgea.

Nadalje, jezični zaokreti u filozofiji ne podrazumijevaju nužno odstupanje od “velikih pitanja” filozofije ili znanja općenito, kao što Hawking tvrdi. Zamisli poput Derridaove dekonstrukcije, Lyotardove metanarativne teorije ili onih sadržanih u Heideggerovoj izjavi “jezik je kuća bitka” (Heidegger 1998)¹⁰ temelje se na ideji da uvid u jezik može otkriti duboke (npr. ontološke) strukture svijeta i ići onamo kamo eksperimentalna znanost ne može. Dakako, ako nekoga zanima isključivo tehnološki napredak ili pak opisivanje rezultata dobivenih empirijskim istraživanjem, nije nimalo čudno da u tome ne vidi nikakvu vrijednost.

Nadam se da je ova analiza pokazala kako Hawkingu nedostaje bilo kakav značajan uvid u status suvremene filozofije ili njezinu svrhu i važnost.

*Autorski
tekstovi*

⁹ Prevedeno prema Wittgenstein, Ludwig (1998) *Filozofijska istraživanja* . Prev. Igor Mikecin. Zagreb: Globus. (op. prev.)

¹⁰ Prevedeno prema Heidegger, Martin (1996) *Kraj filozofije i zadaća mišljenja* . Prev. Josip Brkić et al. Zagreb: Naprijed. (op. prev.)

Zaključak i daljnja razmišljanja

Fizika i filozofija

U ovome sam radu pokušao pokazati da Hawking ne razumije filozofiju u dovoljnoj mjeri da bi zagovarao valjanost svojih tvrdnji. Njegove interpretacije filozofskih teorija sadrže određena temeljna neshvaćanja, a njegovo je viđenje filozofije ograničeno, i u pogledu filozofa (npr. očigledno nepoznavanje neanalitičke filozofije 20. stoljeća), i u pogledu općih ciljeva i težnji filozofije. Oni koji odgovaraju na njegove kritike ne moraju se, stoga, osjećati primoranima da to čine izravno, već mogu samo pokazati da je njegova koncepcija filozofije i njezine svrhe pogrešna. Možda bismo trebali odgovoriti tvrdnjom da je *fizika* mrtva jer nije pratila filozofiju i jer je poslije Newtona odlučila usredotočiti se na stvaranje uspješnih predviđanja, a ne na davanje jedinstvenih objašnjenja pojava.

Glavno pitanje koje bismo si trebali postaviti jest: zašto je Hawkingova kritika, koliko god bila manjkava i nepotkrijepljena, imala takav odjek? Čini li ga naš implicitni zapadnjački kartezijanizam u kombinaciji s njegovim zdravstvenim stanjem tako utjecajnim, budući da ga vidimo kao čistu, nesputanu misao zarobljenu u beskorisnu tijelu? Ili smo pak mi filozofi u javnosti izgubili svaki kredibilitet nasuprot pojave „znanstvenika“. Je li svijet postao toliko uvjeren da znanost nudi jedini pristup istini ili pak model istine? Što se dogodilo s filozofom unutar javne sfere? Možemo li povratiti intelektualni autoritet kao nepridoznanstveni mislioci? Na taj način moramo brinuti o ulozi filozofa, a ne na način koji nam nameće Hawking.

Literatura:

HAWKING, STEPHEN; Mlodinow, Leonard (2011) *The Grand Design*. London: Bantam Books.

HAWKING, STEPHEN (1994) *Black Holes and baby Universes and Other Essays*. London: Bantam Books.

HAWKING, STEPHEN (1992) *A Brief History of Time*. London: Transworld Publishers Ltd.

HEGEL, G.W.F. (1998) "Philosophy of Right". In: Stephen Houlgate (ed.): *Hegel Reader*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. Pp. 321-355.

HEIDEGGER, MARTIN (1998) *Pathmarks*. Cambridge: Cambridge University Press.

HEGEL, G.W.F. (1977) *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press.

KANT, IMMANUEL (2007) *Critique of Pure Reason*. London: Penguin Books.

WITTGENSTEIN, LUDWIG (2009) *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.